

ПІДГОТОВКА ДО НАПИСАННЯ ТВОРЧОГО ПЕРЕКАЗУ, ЙОГО АНАЛІЗ ТА ОЦІНЮВАННЯ

Мирослава КРИСЬКІВ

кандидат педагогічних наук, викладач,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль (УКРАЇНА)
mira.kryskiv@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-3907-6163>

DOI 10.25128/2304-1222.21.52.10

АНОТАЦІЯ

У статті охарактеризовано особливості методики написання творчих переказів, їх різновиди та застосування під час вивчення синтаксису. Обґрунтовано доцільність використання творчого переказу для розвитку мовленнєвих умінь; визначено його місце і роль у системі роботи з розвитку усного зв'язного мовлення. Проведено детальний аналіз різних видів творчих переказів (стислий переказ, вибіркового переказ, переказ із введенням додаткового матеріалу); розглянуто систему методів і прийомів навчання написання творчих переказів у процесі вивчення синтаксису; з'ясовано структуру написання творчого переказу, особливості його аналізу та оцінювання.

Ключові слова: переказ, творчий переказ, синтаксис, план, розвиток мовлення.

The article dwells on the peculiarities of the methodology of writing narratives, their varieties and application to the study of syntax. The use of narratives for the development of students' speaking skills was substantiated; the place and role of the narrative in the system of the coherent speech development were determined. A detailed analysis of different types of narratives (a brief narrative, a selective narrative, a narrative with the introduction of additional material); the system of training methods of writing narratives in the course of studying syntax was examined; the structure of writing a narrative, features of its analysis and evaluation were clarified.

Key words: narrative, creative narrative, syntax, plan, development of speaking.

Досліджувана проблема. Вивчення мови безпосередньо проходить у процесі мовлення, але цей процес має здійснюватися системно. Як відомо, розвиток мовлення школярів все ще залишається слабкою ланкою в роботі словесників. Такий стан пояснюється передусім браком часу для практичної роботи, недостатньою кількістю в підручниках завдань і вправ, спрямованих на формування мовленнєвих умінь, зокрема вмінь відтворювати стисло, вибірково тексти різних типів і стилів мовлення.

Чинні програми з української мови, підручники, методична література хоча і передбачають ознайомлення школярів з типами і стилями мовлення, видами переказів, все ж у них недостатня кількість завдань і вправ, спрямованих на формування вмінь відтворювати тексти (усно і письмово).

Огляд літератури. Цій проблемі приділено належну увагу в працях відомих лінгвістів, методистів (О. Біляєв, Т. Донченко, В. Мельничайко, М. Плющ, М. Стельмахович, М. Пентиліук, Л. Мацько, М. Вашуленко, Л. Скуратівський, Г. Шелехова, В. Ужченко). які у своїх працях звертають увагу на форми і прийоми роботи над переказами. Деякі елементи

підготовчої роботи до уроків розвитку зв'язного мовлення містяться в працях А. Галетової, В. Капінос, Л. Капської, Г. Сурової та ін.

Л. Мацько описала методику проведення переказу, звернувши особливу увагу на мовностилістичні якості тексту.

Проблемі реалізації завдань розвитку мовлення в середній школі присвячено низку монографічних досліджень та методичних посібників (І. Гальперін, Г. Коляденко, М. Сенкевич, Т. Ладиженська та інші).

Розробці окремих методичних питань з розвитку мовлення учнів ще у ХІХ-ому ст. присвячено праці таких учених, як А. Алфьоров, М. Бунаков, Ф. Буслаєв, І. Срезневський, К. Ушинський, В. Шереметьєвський та ін. У першій половині ХХ-го ст. в дослідженнях В. Голубкова, М. Рибникової, В. Масальського, О. Міртова, О. Пешковського, С. Чавдарова та ін. закладено теоретичні основи сучасної методики розвитку мовлення, зокрема визначено мету, завдання, накреслено основні шляхи реалізації цих завдань. Подальшого розвитку набули ці питання в роботах В. Капінос, Д. Кравчука, Т. Ладиженської, М. Пльонкіна, І. Синиці, Т. Чижової та ін. [Мельничайко, с. 10].

Однак в сучасній методиці відсутня чітка система, вправ і завдань для формування вмінь творчо відтворювати тексти різних типів і стилів мовлення.

Мовленнєва підготовка учнів здійснюється на всіх уроках української мови, передбачених програмою і на спеціально відведених уроках розвитку мовлення.

Новизна. Під час написання творчих переказів учні повинні пройти довгий шлях – від докладного відтворення невеликого за обсягом, нескладного за змістом і композицією тексту до самостійного стислого або вибіркового відтворення матеріалу на задану тему на основі кількох джерел, достатньо складних за композицією і мовленням, значних за обсягом, а також переказів із творчим завданням різного ступеня складності. Систематичне використання переказу з послідовним його ускладненням забезпечить успішне виконання учнями всіх зазначених програмою видів робіт і сприятиме підвищенню рівня мовленнєвої культури, а також орфографічної, пунктуаційної і стилістичної грамотності.

Вибір учителем кожного з названих прийомів залежатиме від таких умов, як характер переказу (докладний, стислий, вибірковий), складність тексту, підготовленість класу до того чи іншого виду сприймання. Адже аудіювання передбачає три взаємопов'язаних види сприймання тексту:

- глобальне (сприймання в цілому, коли важливо зрозуміти, про що йдеться, яка основна думка, що головне в позиції автора);
- докладне (усвідомлення основних смислових блоків тексту з більшим чи меншим набором деталей залежно від спрямування на вид переказу – докладний, стислий чи вибірковий);

– критичне (відпрацювання свого погляду на те, про що йдеться в тексті).

Під час цієї роботи дуже важливою є установка на активне сприймання тексту: «Визначте тему та основну думку висловлювання»; «Чому текст має такий заголовок» тощо.

Мета дослідження – охарактеризувати особливості методики написання творчих переказів, їх різновиди та застосування під час вивчення синтаксису.

Актуальність. Основна мета вчителів-словесників полягає у сприянні мовленнєвому розвитку громадян держави, які б уміли змістовно, зв'язно і стилістично грамотно висловлювати свої думки. Ця мета реалізується у процесі формування особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися мовними засобами в різних формах, сферах і жанрах мовлення, тобто в забезпеченні належного рівня мовленнєвої компетенції учнів, що є однією з найважливіших умов їхньої соціалізації. Учні повинні вміти не просто володіти рідною мовою, а користуватися нею у різноманітних життєвих ситуаціях, тобто будувати змістовне, граматично та стилістично грамотне висловлювання залежно від ситуації спілкування. Крім того, результативність засвоєння вивченого матеріалу підвищується за умови включення у систему роботи завдань, що зацікавлюють учня, показують практичне застосування набутих знань та умінь. Одним із шляхів досягнення такої результативності є використання різних типів творчих переказів з розвитку зв'язного мовлення учнів, що спрямовані як на засвоєння учнями певної суми знань, так і на їхній загальний розумовий розвиток. Переказ у школі становить собою вправу, в основі якої лежить відтворення змісту висловлювання і складання тексту за готовим матеріалом. Значення переказу в навчальному процесі надзвичайно важливе: робота над ним сприяє оволодінню такими видами мовленнєвої діяльності, як слухання і читання; виробляє навички побудови самостійного висловлювання; допомагає вчителю перевірити якість засвоєння учнями програмового матеріалу.

Методологія (теоретична база дослідження). Робота з розвитку зв'язного мовлення – складова частина багатопланової навчальної діяльності, що проводиться спеціально і в зв'язку з вивченням шкільного курсу (граматики, словотворення, правопису і т. ін.) для того, щоб учні оволоділи мовними нормами (орфоепічними, лексичними, морфологічними, синтаксичними), а також уміннями висловлювати свої думки в усній і писемній формі, користуючись потрібними мовними засобами відповідно до мети, змісту мовлення й умов комунікації [Бондаренко, с. 151].

У будь-якому зв'язному мовленні вирішується комплекс завдань, що стосуються змісту, побудови і мовного оформлення висловлювання. Щоб розв'язати їх, необхідно вводити в навчальний процес такі види роботи, які б формували певне комунікативне вміння. Для цього можна використовувати:

1) аналіз текстів (усних і писемних, зразкових і деформованих);

- 2) складання структурних схем, плану, робочих матеріалів;
- 3) виконання завдань на основі створеної мовленнєвої ситуації;
- 4) обговорення перших варіантів усних і письмових висловлювань та ін. [Бондарчук, с. 110].

У методиці вже визначилися основні принципи роботи з розвитку зв'язного мовлення. До таких принципів О. М. Біляєв відносить:

- 1) єдність розвитку мовлення і мислення;
- 2) зв'язок усного і писемного мовлення;
- 3) зв'язок роботи з розвитку зв'язного мовлення з вивченням теоретичних розділів шкільної програми;
- 4) зв'язок розвитку мовлення з вивченням літератури та інших предметів [Донченко, с. 67].

Справді, розвивати зв'язне мовлення учнів можна тільки у зв'язку з розвитком мислення. В учнів у процесі розвитку мовлення має активно працювати думка. Вони вчаться спостерігати за природою, навколишніми предметами, діяльністю людей, глибоко усвідомлювати дані своїх спостережень, аналізувати їх, узагальнювати, доводити правильність своїх суджень, думок. А в цьому й реалізується зв'язок навчання з життям, зв'язок мовлення з мисленням, бо в процесі розвитку мовлення учня розвивається й культура його мислення.

Відомо що мовлення має дві форми: усну й писемну. Кожна з них має свої особливості. Усне мовлення передбачає наявність мовця і слухача. Воно використовує такі засоби виразності, як інтонація, логічний наголос, паузи, міміка, жести тощо [Горяний, с. 323]. Усне книжне мовлення реалізується у формі лекції, доповіді, офіційного виступу, орієнтується на традиції писемного мовлення (продуманість, старанний відбір фактів, мовних засобів, послідовність і логічний виклад думок). Удосконалення розвитку усного мовлення охоплює:

- а) прищеплення мовної культури, засвоєння орфографічних норм і правил виразного читання;
- б) збагачення лексичного запасу учнів новими словами, фразеологізмами, розрізнення значень і семантичних відтінків слів;
- в) оволодіння нормами утворення форм слів, побудови словосполучень і речень, засвоєння основних синтаксичних норм усного різновиду літературної мови;
- г) формування навичок зв'язного усного мовлення.

Як об'єкт лінгвістики текст (лат. *textum* – тканина, поєднання) є функціонально завершеним мовним цілим, основне завдання якого визначається певною метою мовленнєвої діяльності. Для тексту характерна зв'язність, що відображає єдність фонетичних, лексико-семантичних, граматичних засобів з урахуванням їх функціонально-стилістичного

навантаження, комунікативне спрямування (мету, сферу спілкування), композиційну структуру, зміст та внутрішній смисл (тему й основну думку).

У шкільній практиці широко застосовуються різні аспекти роботи з розвитку зв'язного мовлення учнів як на уроках мови (робота над словом, словосполученням, реченням під час вивчення окремих тем курсу відповідно до навчальних програм), так і на спеціальних заняттях, присвячених розвитку зв'язного мовлення (робота над темою, планом, композицією тексту, діалогічним і монологічним мовленням, творами різних жанрів).

Спостереження над структурою готових текстів дозволяє зробити такі висновки: 1) кожен текст висвітлює певну тему; 2) в тексті висвітлюється якась головна думка; 3) текст належить до певного типу і стилю; 4) стилістична різноманітність мови тісно пов'язана з її синонімічними засобами; 5) завершений текст повинен мати вступну, основну і заключну частини; 6) складний за змістом текст поділяється на абзаци; 7) кількість абзаців залежить від змісту тексту, від його плану; 8) між абзацами є змістовий зв'язок, вони розташовані в такій послідовності, якої вимагає розкриття теми; 9) як правило, кожен абзац становить смислову цілість, висвітлює якесь питання; 10) якщо до абзаца входить кілька речень, між ними є тісний смисловий зв'язок, логічна послідовність; 11) для зв'язку речень і абзаців вживаються слова і вирази, які по-різному називають одні і ті ж особи, терміни, трактування, предмети [Донченко, с. 66].

Методи дослідження:

– аналіз науково-психологічної та педагогічної літератури, державних документів, змісту програм і підручників;

– спостереження за навчально-виховним процесом.

Результати дослідження. *Перше читання тексту* переказу вчителем – слухання його учнями. Невелика пауза (близько п'яти хвилин) – учні повинні зосередитися на почутому, можуть зробити короткі записи ключових слів, основної думки, конкретних фактичних найменувань (прізвища, дати, цифри тощо).

Ознайомлення учнів із додатковим завданням (учитель зачитує завдання, але не дає ніяких пояснень), під час якого учні подумки повинні зорієнтуватись у творчій роботі, з'ясувати для себе, на що саме звернути увагу в процесі повторного читання тексту (з чим погодитися, що заперечити та ін.).

Повторне читання первинного тексту вчителем – під час сприймання тексту на слух учні можуть зробити записи на чернетці у вигляді плану, окремих слів, словосполучень, потрібних для розкриття основної думки, для зв'язку частин тексту тощо.

Написання учнями на чернетці творчої роботи (плану, тексту переказу і тексту твору) в повному чи скороченому варіанті, також можливе використання скорочень для економії часу.

Під час докладного переказування відтворюється орієнтовно 65 % обсягу тексту.

Удосконалення написаного (редагування). Під час перевірки й редагування письмової роботи варто порадити учням відвести цій роботі 15–20 хвилин. Це дасть змогу поліпшити мовне оформлення своєї роботи, домогтися більшої точності у вираженні думок, знайти засоби для висловлення свого ставлення, оцінки, перебудувати речення, якщо в учнів виникають труднощі в уживанні розділових знаків, замінити слова, щодо написання яких є сумніви.

Виконання роботи в чистовому варіанті (переписування), на яке відводиться не менше години. Учні повинні подбати про те, щоб творча робота була написана охайно, без виправлень, відповідно до норм оформлення письмового тексту (поділ тексту на абзаци та ін.).

Самоперевірка учнями написаного в чистовому варіанті.

За переказ із творчим завданням, за допомогою якого перевіряється загальний рівень мовленнєвої підготовки випускників, виставляється **одна** оцінка з української мови. Якість змісту й мовного оформлення (грамотність) визначається за такими **критеріями**.

Початковий рівень (бали цього рівня одержують учні, які не досягають значного успіху за жодним із визначених критеріїв):

Учень буде лише окремі, не пов'язані між собою речення; лексика висловлювання дуже бідна. Учень буде лише окремі фрагменти висловлювання; лексика й граматична будова мовлення бідні й одноманітні. За обсягом робота складає менше половини від норми; висловлювання не є завершеним текстом, хибує на непослідовність викладу, пропуск фрагментів, важливих для розуміння думки лексика й граматична будова збіднені.

Середній (балів цього рівня заслуговують учні, які будують текст, що за критеріями обсягу, повноти відтворення інформації та зв'язності значною мірою задовольняє норму, але за іншими критеріями результати істотно нижчі).

Усне чи письмове висловлювання за обсягом складає дещо більше половини від норми характеризується вже певною завершеністю, зв'язністю; проте є недоліки за кількома показниками (до семи), наприклад: характеризується неповнотою та поверховістю в розкритті теми; порушенням послідовності викладу; не розрізняється основна та другорядна інформація; добір слів не завжди вдалий (у переказі – не використано авторської лексики).

За обсягом робота наближається до норми, у цілому є завершеною, тому значною мірою розкрито, але трапляються недоліки за низкою показників (до шести): роботі властива поверховість висвітлення теми, основна думка не проглядається, бракує єдності стилю та ін.

За обсягом висловлювання сягає норми, його тема розкривається виклад загалом зв'язний, але робота характеризується недоліками за кількома показниками (до п'яти): помітний її репродуктивний характер (у творі), відсутня самостійність суджень, їх аргументованість, добір слів не завжди вдалий тощо.

***Достатній** (балів цього рівня заслуговують учні, які досить вправно будують текст за більшістю критеріїв, але за деякими з них ще припускаються недоліків).*

Учень самостійно створює достатньо повний, зв'язний, з елементами самостійних суджень текст (у переказі – з урахуванням виду переказу), вдало добирає лексичні засоби (в переказі – використовує авторські засоби виразності, образності мовлення), але в роботі є недоліки (до чотирьох), наприклад: відхилення від теми, порушення послідовності її викладу; основна думка не аргументується тощо.

Учень самостійно будує достатньо повне (в переказі – з урахуванням його виду), осмислене, самостійно і в цілому вдало написане висловлювання, проте трапляються ще недоліки за певними показниками (до трьох).

Учень самостійно будує послідовний, повний, логічно викладений текст (у разі переказу – з урахуванням виду переказу); розкриває тему, висловлює основну думку (в переказі – авторську позицію); вдало добирає лексичні засоби (в переказі – використовує авторські засоби виразності, образності мовлення), однак припускається окремих недоліків (за двома показниками): здебільшого це відсутність виразної особистісної позиції чи належної її аргументації тощо.

***Високий** (балів цього рівня заслуговують учні які вправно за змістом і формою будують текст; висловлюють та аргументують свою думку; вміють зіставляти різні погляди на той самий предмет, оцінювати та обирати аргументи на їх доказ; окрім того, пристосовують висловлювання до особливостей певної мовленнєвої ситуації, комунікативного завдання).*

Учень самостійно будує послідовний, повний (у переказі – з урахуванням його виду) текст, ураховує комунікативне завдання, висловлює власну думку, певним чином аргументує різні погляди на проблему (в переказі – зіставляє свою позицію з авторською), робота відзначається багатством словника, граматичною правильністю, дотриманням стильової єдності й виразності тексту; але за одним із критеріїв допущено недоліки.

Учень самостійно будує послідовний, повний (у переказі – з урахуванням його виду) текст, ураховує комунікативне завдання; висловлює власну думку, зіставляє її з думками своїх однокласників (у переказі – враховує авторську позицію), уміє пов'язати обговорюваний предмет із власним і життєвим досвідом, добирає переконливі докази для обґрунтування тієї чи іншої позиції з огляду на необхідність розв'язувати певні життєві проблеми; робота в цілому відзначається багатством словника, точністю слововживання, стилістичною єдністю, граматичною різноманітністю.

Учень самостійно створює яскраве, оригінальне за думкою висловлювання відповідно до мовленнєвої ситуації; аналізує різні погляди на той самий предмет, добирає переконливі аргументи на користь тієї чи іншої позиції, усвідомлює можливості використання тієї чи іншої інформації для розв'язання певних життєвих проблем; робота відзначається.

Окрім того, у письмових висловлюваннях ураховують наявність: 1) орфографічних та пунктуаційних помилок, які підраховуються сумарно, без диференціації (перша позиція); 2) лексичних, граматичних і стилістичних (друга позиція).

Під час оцінювання переказу враховується також характер помилок. Серед помилок треба виділяти негрубі (тобто такі, які не мають істотного значення для характеристики грамотності), повторювані й однотипні.

У підрахунку помилок:

- дві негрубі вважаються за одну помилку;
- повторювані орфографічні помилки (в тому самому слові, яке вживається кілька разів, або в спільнокоренових словах) вважаються за одну помилку (скільки б їх не було);
- однотипні помилки (помилки на одне правило, але в різних словах) вважаються різними помилками.

П'ять виправлень (неправильне написання на правильне) прирівнюються до однієї помилки. Варто зазначити, що складений учнями план під час виставлення оцінки не враховується.

Оцінка може бути підвищена на бал, якщо обсяг творчого завдання значно перевищує середній рівень (1-1,5 сторінки), а також може бути знижена на бал, якщо обсяг твору не досягає середнього рівня.

Обговорення. Зазначимо, що вказаний обсяг творчого завдання є орієнтовним, тому потрібно передусім урахувати якість комунікативно-мовленнєвого завдання, беручи до уваги точність, зрозумілість думки, адекватність її мовному оформленню.

Крім того, коли йдеться про оцінку роботи, потрібно мати на увазі, що об'єктивна оцінка творчих робіт учнів може бути результатом не тільки уважної перевірки, підрахунку помилок, правильної їх класифікації, а й гнучкого підходу вчителя.

Звертається увага на різноманітність словника та граматичної будови мовлення. Якщо учень доречно вживає лексичні й граматичні синоніми, добираючи з різноманітних засобів саме ті, які сприяють не тільки правильності, а й особливій точності, виразності мовлення, якщо синтаксична будова тексту різноманітна (використано складні речення, речення, ускладнені вставними словами, однорідними, відокремленими членами, різноманітні способи передачі чужого мовлення тощо), то така робота може бути високо оцінена навіть за наявності деяких недоліків (така сама кількість недоліків у роботі, що не відзначається різноманітністю словника та граматичної будови, може призвести до зниження оцінки на бал).

У деяких випадках досить складно оцінити роботу комплексного характеру. Як бути, наприклад, якщо учень під час переказування успішно впорався із завданням (повно передав зміст відповідно до теми й основної думки), а другу частину роботи написав дуже безпорадно, що є свідченням того, що основну проблему, порушену в тексті, він зрозумів неправильно (або

106 Studia methodologica, ISSN 2304-1222, No. 52. 2021

зрозумів правильно, але не віднайшов точних мовних засобів для висловлення своєї думки)? Або як оцінити роботу, в якій другу частину написано дуже коротко, проте учень зміг при цьому висловити в цілому правильне розуміння основної думки? Звичайно, такі роботи не можна оцінити балами високого рівня.

Активізуючи мовно-мовленнєву діяльність учнів, учитель не може розраховувати, що всі їх висловлювання будуть досконалими. Одні з помилок зумовлені властивостями матеріалу довготривалої пам'яті автора – запасом слів і синтаксичних моделей, рівнем засвоєння мовних норм. Інші – особливостями розумової роботи під час підготовки і реалізації задуму.

Навчальний процес немислимий без виявлення, аналізу і усунення помилок, без удосконалення учнівських висловлювань, тобто без того комплексу операцій, який прийнято називати редагуванням.

У роботі над поліпшенням висловлювань необхідно керуватися певними критеріями. Таким орієнтиром є знання мовних норм і уявлення про комунікативні якості мовлення.

З мовними нормами учні знайомляться по суті на всіх заняттях з рідної мови. Набуті на кожному уроці знання додаються до тих, що вже були засвоєні раніше, і, таким чином, кожен з учнів, навіть четвертокласник, володіє певною сумою уявлень про те, як треба висловлюватись. Знання ці постійно активізуються у зв'язку з аналізом письмових робіт, коли доводиться до свідомості кожного учня, чому він одержав саме таку оцінку за зміст і за грамотність роботи.

Оцінюючи зміст роботи, її мовленнєве оформлення та грамотність (виставляється одна оцінка), вчитель керується певними критеріями.

На превеликий жаль, писемне мовлення школярів, особливо середньої ланки, далеке від бажаного, тому на уроках аналізу творчих робіт учитель передусім має підвести учнів до усвідомлення важливості, більше того – до кінцевої потреби вдосконалювати написане, виробити в них звичку працювати з чернеткою, зацікавити самим процесом творення власного тексту.

Уже з перших уроків діти мають зрозуміти, що помилка – це не вирок, а виведений учителем бал – не кара, а реальний показник знань, змінити який до снаги кожному. Варто нагадати учням кілька народних прислів'їв:

- Тільки той не помиляється, хто ні до чого не торкається.
- На помилках учаться.
- Дурний не той, хто помиляється, а той, хто не виправляється.

В арсеналі кожного вчителя є свої прийоми організації роботи щодо запобігання та аналізу помилок, тим часом методична наука і далі розробляє нові підходи стосовно вдосконалення учнівського мовлення, зокрема усунення різних видів хиб.

Зазвичай у 5-9 класах урок аналізу переказу потрібно почати із загальної оцінки робіт усього класу. З цією метою підсумовується загальна кількість допущених помилок, ділиться їх на кількість учнів і відповідно до критеріїв оцінювання виводиться колективний бал. Порівняти його з оцінкою за попередню роботу, а також із результатами паралельного класу. У першому випадку за правильного врахування психології колективу учні мають можливість побачити зростання або зниження рівня успішності, зрозуміти слабкі та сильні моменти; у другому – спрацьовує на позитив елемент змагальності, властивий школярам середньої ланки.

Доцільно кожному учневі порівняти власний результат із попереднім: нехай порадіють, коли є зрушення на краще, або замисляться, чому бал виявився нижчим [Лазебник, с. 2].

Однак учитися потрібно не лише на помилках. Зразком для наслідування мають стати найкращі учнівські роботи, твори письменників. Нерідко можна почути, що не кожному дано творити. Справді, небагато дітей, наділених даром Божим образно сприймати світ і легко передавати свої думки на папері. Проте можна виробити вміння відчувати слово, увиразнювати думку, уникати ужитих висловів.

Часто школярі нехтують чернеткою або ж працюють з нею не уважно. Величезний виховний потенціал має демонстрування автографів письменників, де видно їхню ретельну роботу над словом. При нагоді потрібно наводити конкретні приклади пошуку автором потрібного слова, їх, зокрема можна знайти в чернетках – записах М. Коцюбинського, Ю. Яновського. Наприклад, останній зрадів, знайшовши для роману «Вершники» місцеву назву вітру – майстро: «Коли б я не знайшов цього слова, напевно, й роману цього не було б. Від усіх цих зюйд-вестів й норд-остів так і віє взятим із чужих рук, запозиченим... а дмухнув наш чорноморський майстро – і все стало на місце» [Лазебник, с. 3].

Під час роботи з чернеткою учні також звертають увагу на те, що треба уникати невиправданих повторів, невдалого вибору слів, синтаксичних конструкцій, неправильної розстановки розділових знаків.

Під час аналізу переказу із творчим завданням дуже важливо розглянути текст, написаний учнями, з погляду його відповідності таким параметрам, як:

- обсяг відтвореного висловлювання (характеризується кількістю лексем і речень);
- кількість мікротем;
- повнота розкриття теми і задуму висловлювання;
- логічна послідовність у викладі думок;
- збереження типу, стилю і жанру мовлення;
- збереження (більшою чи меншою мірою) характерних для стилю і жанру мовлення мовних засобів.

Аналізуючи доповнення до переказу, важливо звертати увагу не стільки на кількісний, скільки на якісний аспект виконаної учнем роботи: зв'язність, цілісність, завершеність тексту, сформульованість у ньому основної думки. Важливо з'ясувати, якою мірою учень виявив уміння оформляти своє розуміння почутого у вигляді автономного висловлювання (наявність початку і кінця), особливо в художньому тексті, що характеризується багатоплановістю думки.

Написати самостійно оригінальний твір, переказ (з творчим завданням) нелегко. Багато значить вдало знайдене слово, виражальний засіб. Особливу увагу треба звернути на стилістику, мовленнєве «забарвлення» тексту, запобіганню синтаксичних помилок, до яких належать:

- неправильне узгодження підмета з присудком; помилки у відмінковому керуванні;
- вживання як однорідних членів речення слів, що означають родові й видові поняття: «твори і вірші», «письменники і поети»;
- порушення порядку слів, словосполучень у реченні;
- дублювання підмета: «Гончар, він відтворив...»;
- сплутування прямої і непрямої мови;
- неграмотне введення цитат тощо.

Спостереження свідчать, що найважчим для учнів у процесі відтворення тексту є пошук слів і синтаксичних конструкцій для висловлювань, вибору мовних засобів зв'язку між реченнями, абзацами, визначення стрижневих слів, усвідомлення типологічної структури тексту (з'ясування позиції автора щодо об'єкта опису), проведення мовного аналізу з урахуванням відповідного типу і стилю мовлення.

Щоб активізувати діяльність учнів на уроці, навчити їх критично осмислювати почуте, бачити плюси та мінуси в роботі однокласників, можна вдаватися ще й до такого прийому: один учень читає з чернетки свій твір, а клас за варіантами виконує завдання. перший варіант записує ті словосполучення, речення, які здаються найбільш вдалим, оригінальними. Другий варіант фіксує те, що є недоречним, помилковим з лексико-граматичного та стилістичного поглядів. Завдання для третього варіанта – записати слова, в яких можуть бути допущені орфографічні помилки. Потім колективно обговорюємо роботу, учень, урахувавши поради й зауваження, вдосконалює написане [Лазебник, с. 4].

Урок аналізу контрольного переказу структурно складається з таких частин (етапів):

1. Вступне слово вчителя.
2. Бесіда про характер недоліків і помилок та робота над ними.
3. Підведення підсумків роботи.
4. Завдання додому.

Удосконалення написаного учнями – завдання не лише уроків аналізу переказів, його елементи повинні використовуватися на кожному занятті. Знання різних видів помилок, навички вдумливо працювати з чернеткою, редагувати написане, розвинене мовне чуття, орфографічна та пунктуаційна пильність допоможуть зробити учнівське мовлення точним і правильним, а отже, красивим, досконалим, образним – а це і є запорукою духовного розвитку особистості.

Висновки. Переказ є одним з традиційних для школи видів роботи з розвитку зв'язного мовлення. Він має давню історію і різнобічне методичне забезпечення. Переказ (переказування) по суті використовується у школі на всіх уроках. Головна мета переказів на уроках української мови – навчання мовлення. Цим і визначається особлива методика роботи над переказами різних видів, кожен з яких містить елементи творчості. Письмовий переказ первинного тексту вимагає від учнів, крім орфографічних і пунктуаційних навичок, ще й мовленнєвих умінь.

На підготовчому етапі в школярів формуються вміння, які дають змогу на наступному, систематичному етапі виробляти комунікативні вміння шляхом практичного засвоєння учнями системи мовленнєвознавчих понять, які складають певну теоретичну основу роботи над переказом (текст, його основні ознаки, висловлювання, типи мовлення, стилі мовлення, види переказів: докладний, стислий, вибірковий, ситуація спілкування). Однак під час роботи над переказами основним є поняття про текст, його тематичну, смислову, стилістичну цілісність.

На завершальному етапі навчання мови і мовлення переказ як самостійний навчальний вид роботи майже відсутній, проте різні види відтворення тексту є необхідними елементами інших, складніших жанрів мовлення: доповідей, рефератів, рецензій, виступів, статей, конспектів, анотацій та ін., якими мають оволодіти випускники середньої школи. Як уже зазначалося, переказ із творчим завданням за складністю посідає вищу сходинку. За його допомогою формуються життєво необхідні вміння сприймати (слухати і розуміти) почуте, прочитане, відтворювати і продукувати (створювати власні усні й письмові висловлювання).

ЛІТЕРАТУРА

- Бондаренко Н. Уроки розвитку зв'язного мовлення в 5 класі. Докладний переказ-опис тварин. *Дивослово*. 2003. № 1. С. 43–46.
- Бондарчук Л. І. Методику підказує текст. *Українська мова і література в школі*. 1992. № 2. С. 4–6.
- Волошина Л. Усний переказ тексту розповідного характеру із творчим завданням : урок української мови : 10-й клас. *Українська мова та література. Шкільний світ*. 2012. № 2. С. 28–29.
- Горячий В. Д. Стилістична роль абзацу. *Українська мова і література в школі*. 1971. №10. С. 47-48.
- Грипас М. Робота над текстом на уроках української мови у 4–5 класах. Київ : Радянська школа, 1988. 137 с.
- Донченко Т. Наближаючись до переказу. *Українська мова і література в школі*. 2001. № 1. С. 3–5; № 2. С. 3–6.
- Лазебник Ю. Спілкування текстом. *Мовознавство*. 1995. № 1. С. 78–85.
- Мельничайко В. Я. Лінгвістичний аналіз художнього тексту: завдання і методи. Теорія і практика літературного аналізу художнього тексту. Тернопіль : Лілея, 1997. 172 с.

- Мельничайко В. Я. Робота над структурою тексту під час підготовки до навчального переказу. *Українська мова і література в школі*. 1981. №5. С. 43–53.
- Мельничайко В. Я. Творчі роботи на уроках української мови: Конструювання. Редагування. Переклад : посібник для вчителя. Київ : Радянська школа, 1984. 223 с.
- Пентилюк М. І. Аналіз тексту на уроках мови. *Дивослово*. 1999. № 3. С. 21–23.
- Переказ із творчим завданням як екзаменаційна форма перевірки учнів з української мови у загальноосвітніх навчальних закладах. *Дивослово*. 1999. № 1. С. 18–21.